

Yeni Normal Dönemde Yeni Bir İktisat ve Finans Anlayışı

Prof. Dr. Mehmet Bulut

Prof. Dr. Mehmet Bulut

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Bulut, 2000 yılında Utrecht Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. 2001 yılında yardımcı doçent, 2003'te Doçent ve 2008 yılında profesör oldu. 2011 yılında Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kurucu Dekanı ve Rektör Yardımcısı oldu, 2012 yılında Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Üyeliği'ne atandı.

Uzun dönem (long term-longue durée) ekonomik kalkınma ve gelişme, ülkeler arası ekonomik farklılıkların nedenleri, performans karşılaştırmaları, uluslararası ekonomi politik, Osmanlı iktisat ve medeniyeti, Osmanlı-Avrupa-Atlantik ekonomik ilişkileri, iktisat tarihi, iktisadi düşünce, finans tarihi, kurumlar, islam ekonomisi ve finansı ile ilgili alanlarda çalışmaktadır. 2012 yılında TÜBA üyeliğine seçilen Bulut, İsveç/Dalarna, İngiltere/Cambridge ve Amerika Birleşik Devletleri/ Harvard ve Princeton/IAS Üniversiteleri'nde araştırmalar ve akademik çalışmalar yaptı.

Prof. Mehmet Bulut

Professor Bulut, President of Istanbul Sabahattin Zaim University, completed his Ph.D. at Utrecht University in 2000. He became an Assistant Professor in 2001, Associate Professor in 2003 and Professor in 2008. Dr. Bulut became the founder Dean of Faculty of Political Sciences and Vice President at Yıldırım Beyazıt University in Ankara in 2011. He was chosen to serve at the Council of Higher Education (YÖK) as a Board Member in 2012. He has been studying in fields of long term (longue durée) economic development, reasons for intercountry economical differences, performance comparisons, international economy policy, Ottoman economics and civilization, Ottoman-European-Atlantic economic relations, history of economics, economic thinking, financial history, institutions, Islamic economics and finance. Dr. Bulut, a member of Turkish Academy of Science (TÜBA) since 2012, has been to Sweden/Dalarna, England/Cambridge and the USA/Harvard and Princeton Universities for his research and studies.

Yeni Normal Dönemde Yeni Bir İktisat ve Finans Anlayışı

Prof. Dr. Mehmet Bulut

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

mehmet.bulut[at]jizu.edu.tr

Özet

COVID-19 salgınının etkisiyle bütün dünya içine, insanlar ise kendi evlerine kapandı. Öyle anlaşıyor ki önemli bir değişim ve dönüşümün arifesindeyiz. Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacak gibi görünüyor. Modern kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkmasında veba salgınının önemli etkisi olmuştur. Sonrasında yine Avrupa'da ortaya çıkan ve Amerika'ya taşınan çiçek salgınının, modern kapitalist sistemin okyanus aşırı bölgelerdeki hâkimiyetinde önemli etkisi oldu. Elbette virüsler ve salgın hastalıklar tek başına bu değişim ve dönüşümü sağlamış değildir. Sistemde birikmiş enerji bu tür salgınlarla büyük değişimi tetikleyen en önemli unsurlardan olabilmektedir. Bugün de sistemde biriken enerjinin etkisiyle yeni bir değişim ve dönüşümün arifesinde olduğumuz söylenebilir.

Günümüzde dünya ekonomisinde ciddi dengesizlikler söz konusudur. COVID-19 bu dengesizliklerin sürdürülemediği bir dönemde ortaya çıktı. Bir tarafta COVID-19'u insanoğlunun kendi eliyle ortaya çıkardığı bir salgın olarak değerlendirenler bulunduğu gibi diğer tarafta bu salgının etkisiyle yeni bir değişim ve dönüşüm sürecinde bulunduğumuzu iddia edenler bulunuyor. Bu satırların yazarı dünya ekonomisi ve sisteminin yıllara sari olarak biriktirmiş olduğu enerji ile zaten önemli bir değişim ve dönüşüm noktasındayken, COVID-19'u bu değişim ve dönüşümü hızlandıracak en önemli etkenlerden biri olarak değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler

COVID-19, salgınlar, yeni iktisat, sürdürülebilir kalkınma, adalet, ahlak, merhamet

A New Concept of Economics and Finance in the New Normal Period

Abstract

Under the influence of the COVID-19 pandemic, the world got closed and the people fell into their homes. It is understood that we are on the eve of a significant change and transformation. It seems that nothing seems to be the same as in the past. Plague pandemic had an important effect on the emergence of modern capitalism in Europe. Moreover the modern capitalist system, which emerged again in Europe and with an outbreak of plague pandemic to America, had an important effect on the European's dominance of the transoceanic regions. Of course, viruses and pandemic alone did not provide this change and transformation. The accumulated energy in the system can be one of the most important factors that trigger great change with such outbreaks.

Today, it can be said that we are on the eve of a new change and transformation with the effect of many energies accumulated in the system. There are serious unsustainable imbalances in the world economy during the present times. COVID-19 appeared in such a period. On the one hand, there are those who consider COVID-19 as a pandemic created by mankind, and on the other hand, there are those who claim that we are in a new process of change and transformation with the effect of this pandemic. The author of these lines believes that we are already at an important point of change and transformation with the energy that the world economy and system has accumulated over the years, and he also considers that COVID-19 is one of the most important factors that will accelerate this change and transformation.

Keywords

COVID-19, pandemics, new economics, sustainable development, justice, morality, mercy

Giriş

İnsanoğlu içinde bulunduğumuz gezegende uzun bir dönem göçebe olarak hayat sürdü. Yaklaşık olarak on iki bin yıl önce belli başlı hayvanları ehlileştirip belli tarımsal ürünleri üretmeye başlayarak yerleşik hayata geçti. Bu dönemle birlikte hayvanlarla insanlar arasındaki etkileşim arttı ve hayvanlardaki bazı virüsler insan hayatını da etkilemeye başladı. Şehirlerin ve şehirleşmenin ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte büyük salgınlar da insan toplulukları üzerinde, özellikle de nüfusun yoğun olduğu yerlerde önemli ölümlere yol açtı. Esasen bu tür salgınlar, insan ölümleriyle beraber ekonomik ve sosyal alanda önemli değişim, dönüşüm ve gelişmelere de neden olmaktadır. Bugünlerde yaşadığımız Koronavirüs (COVID-19) salgınıyla (pandemi) ölenlerin sayısı tüm dünya ülkelerinde artmaktadır. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal hayatta bir takım değişiklikler kısa zamanda ortaya çıkmış olmakla birlikte başta para ve finans piyasaları, ticaret, eğitim ve hizmet sektörü olmak üzere ekonomik ve sosyal alanda önemli yapısal bir değişim ve dönüşümün arifesinde bulunduğumuzu ifade edebiliriz (Şeker vd., 2020). Bu çalışma bu alanda düne ait tecrübelerin ışığında son iki bin yıllık insanlık tarihinin belli başlı salgınlarının ortaya çıkarıldığı ekonomik ve sosyal değişim ve dönüşümlerini konu etmektedir. Dahası içinde bulunduğumuz süreçte yaşanan sorunların üstesinden gelinmesine ilişkin neden sonuç ilişkisi bağlamında önerilerde bulunmaktadır.

Küresel salgının insanoğlunu evlerine kapamasıyla beraber doğa kendine gelmeye başladı. Eskiden şehirlerde görünmeyen hayvanlar, COVID-19 salgınıyla birlikte şehirlere inmeye başladılar. Havaya salınan sera gazlarında azalmaya bağlı olarak hava kirliliğinde düşme eğilimi ortaya çıktı. İnsanoğlunun tabiatı istila sürecini sorgulama imkânı doğdu ve doğa le daha barışık bir süreç girildi. Öyle görülüyor ki küresel salgın ile birçok açıdan yeni fırsatlar doğdu. Bunlardan birisi de modern insanın önceki duruma göre kendini, çevre ve tabiatla ilişkisini ve ayrıca yaratana ilişkisini yeniden sorgulama ve gözden geçirme imkânı bulmasıdır.

İçinde bulunduğumuz COVID-19 salgınının öncekilerden en önemli farkı zengin-fakir ayrımı yapmadan herkesi derinden etkilemesi olmuştur. Dünya üzerinde etkilenmeyen kişi, kurum ve ülkenin olmadığı söylenebilir konu abartılmış olmaz. Salgın ile beraber tüm bireyler evlerine kapandı, kurumlar kapılarını çalışanlarına kapattı, uzaktan (evden) çalışma sistemine geçildi ve ülke ekonomileri deyim yerindeyse durdu.

Hiç şüphesiz COVID-19 küresel salgını dünyanın yaşadığı ilk salgın değil. Tarihte başka salgınlar da oldu, ancak COVID-19 salgını aynı zamanda tüm kıtaları ve dünya ülkelerini birlikte etkisi alan bir hastalık olarak tarihte yerini almış oldu. 1929 dünya ekonomik buhranından beri yine ilk kez zengin-fakir ayrımı yapmadan hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkeleri birlikte ekonomik olarak etkileyen olan bir süreç yaşanmaktadır. 1929 büyük buhranıyla birlikte dünya ekonomileri liberal piyasa uygulamalarından vazgeçti ve devletin başta uygulanan maliye politikaları yoluyla gittikçe önemini artmaya başladığı bir döneme girildi. Bu büyük krizden sonra İngiliz John Maynard Keynes'in öncülük ettiği ve başta ABD'deki *New Deal* planları olmak üzere devletin ekonomiye müdahalesinin arttığı ve özel sektörün yerini almaya başladığı döneme işaret eder. Bu sürecin 1970-80'lere kadar devam ettiği bilinmektedir. 1980'lerden itibaren ise devletin ekonomiden elini çekmeye başladığı ve özel sektörün önünün açıldığı dönemin 2020'lere kadar devam ettiği söylenebilir. Öyle anlaşıyor ki genel olarak COVID-19 salgınının etkisiyle 1920'lerde Birinci Dünya savaşının sonuçlarıyla da ilişkili olmak üzere devletin ekonomideki etkinliğinin artmaya başladığı döneme yüz yıl sonra yeniden dönüleceğine yönelik beklentiler artmış bulunmaktadır. En belirgin tartışmalar ekonomi politik ve küresel ekonomik aktörler ile yeni merkezdeki değişim üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Dünyada Ekonomik Olarak Genel Görünüm

COVID-19 öncesinde dünya ekonomisinde başlayan durgunluk 2020 yılı başları itibariyle durgunluk, düşük verimlilik, yatırımlarda azalma ve durgunluk eğiliminin arttığı bir sürece girmiştir. Buna bağlı olarak bu olumsuzlukları gidermek için başta sağlık sektörü olmak üzere devlet müdahalelerinin artması ile ekonomik alanda millileşme eğilimlerinin artacağı anlaşılmaktadır.

Bu süreçten finans sektörünün sanal zenginliğine sahip ülkelerin daha çok ve daha derin etkileneceği bir süreç olarak görülebilir. Yatırım açısından zengin ülkeler cazibesini yitirirken daha çok yükselen ekonomilerin, bu arada İpek Yolu güzergâhındaki ülkelerin yıldızları daha çok parlamaya başlayabilir. Bu süreçte COVID-19'un ulaşım ve tedarik sektörlerine yönelik etkisi bağlamında tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasıyla Çin'den başlamak üzere güzergâh üzerinde bulunan Hindistan, Pakistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye gibi ülkelerin dünya ekonomisindeki önemi ve ağırlığının artacağına yönelik gelişmeler ortaya çıkacaktır..

2020'nin ilk çeyreğini hemen hemen tüm dünya ülkeleri küçülerek geçirdi. Takip edecek 3 çeyrekte de küçülmenin devam edeceği aşikârdır. 2020 yılı

tüm dünyada ekonominin daralacağı ve canlılığı sağlamak için devlet ve hükümetlerin ekonomide daha etkin olacağı bir sürecin başlayacağı sarilidir.

Salgının ekonomide elektronik ticaret ve dijitalleşmeyi arttıracığı konusunda hemen hemen herkes fikir birliği içinde görünüyor. Aynı şekilde eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerinde dijitalleşmenin artacağı kesin bir şekilde görünmektedir. Başta hizmet sektörü ve ulaşım olmak üzere bazı sektörlerde küresel salgın sürecindeki durumun uzun süreli olmasıyla ciddi kayıpların yaşanacağı ortadadır. Düşük ücretli vasıfsız işgücünde önemli bir daralma olurken, sağlık, lojistik, kamu ulaşımı ve gıda sektöründe istihdamda genişleme olması beklenmektedir.

COVID-19 salgın sürecinde ekonomide etkin olmak zorunda kalan devletin salgın sonrası dönemde bu duruma devam edeceği tahmin edilmektedir. Hükümetler ve merkez bankaları mali ve parasal alanda daha radikal tedbirleri hayata geçirmek durumunda kalacaklardır. Bazı ülkelerin salgın sürecinde attığı adımlar bunu göstermektedir. Örneğin İspanya özel hastaneleri millileştirme sürecine yönelmiştir. Fransa ve Portekiz ise belli iş alanlarında özel sektörün yerine devlet işletmelerini devreye sokmaya başlamıştır. İngiltere ve Danimarka'da hükümetler çalışanların işe gitmeden fakat işlerini kaybetmeyecek şekilde ödemeler yapılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'de de hem kısa çalışma ödeneği hem de özellikle sağlık alanındaki şehir hastaneleri ile devletin belli alanlardaki etkisini arttıracığı bir sürece girileceği anlaşılmaktadır. Bunun bir devletçilik sürecinden çok sosyal devlet anlayışı çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Yani bu dönem devletçilikten ziyade devletin ülke içerisindeki ekonomik dengeleri dikkate alarak ekonomide daha etkin rol oynayacağı bir döneme işaret etmektedir. Bu sürecin kısa mı uzun bir dönem mi olacağı konusundaki tartışmalar ise ülkelerin salgını kontrol etmedeki başarısı çerçevesinde yapılmaktadır. Oysa küresel salgından bağımsız olarak 2008 küresel finans krizinden itibaren artarak devam eden bir ekonomik ve finansal sistem eleştirisi mevcuttur. COVID-19 küresel salgını bu tartışmaların daha yüksek bir sesle yapılmasını sağlamış görünmektedir.

COVID-19 Salgını Altında Ticaret Savaşları

Çok önceleri başlayan Çin-ABD rekabeti ve ticaret savaşları COVID-19 ile belli maliyetlerin birilerine yüklenmesi yönündeki açıklamalarla önümüzdeki dönemde yeni boyutlar kazanabilir. Bunun ABD merkezli dünya ekonomisinden Çin merkezli bir küresel ekonomiye geçiş sürecini ne düzeyde etkileyeceği merak edilen konulardan biridir.

Tarihsel tecrübeleri de dikkate alındığında Çinlilerin rekabete hazır oldukları anlaşılmaktadır. Çalışmada sunulan tablolardaki makro verilere bakıldığında Doğudaki Çin ile Batıdaki ABD arasındaki ticaret dengesinde ABD aleyhine, Çin'in lehine bir durum söz konusudur. Şimdiden kesin bir şey söylemek zor olsa da İpek Yolu projesi ile iki ülke arasındaki rekabette durumun Çin'in lehine gelişebileceğini öngörmek yanlış olmayacaktır (Bulut, 2013).

ABD-Çin arasındaki ticaret savaşları ve rekabetine ilave olarak 2008'deki küresel finans krizinden sonra COVID-19 salgını ile birlikte Avrupa'nın girdiği borç bunalımı ve *Brexit* ile kıta Avrupası'nın girdiği kısmî dağılma sürecinin de etkisi giderek piyasalara ve ekonomiye yansiyacaktır.

COVID-19 sonrası dünya ekonomik merkezinin batıdan doğuya kayacağı çerçevesinde yeni kurulacak dengelerde Çin'in mi yoksa Hindistan'ın mı öne çıkacağı konusu ise ayrı bir tartışma konusudur. COVID-19 öncesinde ABD ile girilen ticaret savaşının da etkisiyle Çin son otuz yılın en düşük büyüme oranı ile karşılaşmış bulunmaktaydı. Her ne kadar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında belli bir düzeyde büyüme gerçekleştirmesi beklenen Çin'de 2020 yılının başlarından itibaren salgının da etkisiyle üretim, ticaret ve ekonomi anlamında çok ciddi bir düşüş ve durgunluk hatta deyim yerindeyse bir kriz sürecine girilmiş oldu. Ticaret savaşlarında ortaya çıkacak yeni faturayla birlikte bu maliyet daha da artabilir. Bu bağlamda Hindistan'ın Çin'e göre daha hızlı bir toparlanma eğiliminde olduğu söylenebilir. Hindistan 2020'de ekonomik büyümede pozitif oran yakalayabilecek ender ülkelerden biri olarak değerlendirilmektedir. Fakat henüz salgının tüm dünyada etkili olması ve yayılımının devam etmesi süreç ile ilgili analizler için çok erken olduğunu göstermektedir.

Genel olarak zengin Batılı ülke vatandaşları özel de ise ABD vatandaşlarının alıştığı tüketim kültürü ve refahın devamından yana olacakları dikkate alınırsa Çin ile ilişkilerini devam ettirmek ve Çin'den ucuz mal ithal etmeye devam etmelerini beklemek en tabii durumdur. Bu bağlamda her iki tarafın işbirliğini artırmaya yönelik iradelerinin güçleneceği ve buna bağlı olarak da her iki taraf için de olumlu sonuçlar beklenebileceğini de dikkate almak gerekir. Ancak yine de ürettiğinden çok tüketen ve bunu borçla finanse eden bir sistemin ne kadar sürdürülebilir olduğu ciddi bir tartışma konusudur.

Borca ve Dış Desteğe Bağlı Zenginlik

Dünyada ekonomik dengelerde önemli değişimlerin arifesinde olduğumuzda kuşku yoktur. Bu değişikliklerle yeni bir ekonomik düzene geçilecek olursa dünya ekonomisinin ağırlık merkezinin Batıdan Doğuya, ABD'den Çin'e kayması ve satın alma gücüne göre gayri safi yurt içi hasılda ABD'nin önüne geçmiş bulunan Çin'in nominal GSYİH'de de çok uzak olmayan bir gelecekte öne geçmesi ve dünyanın en büyük ekonomisi olması beklenmektedir. Bu günlerde COVID-19'un Çin'de ortaya çıkmasına rağmen daha çok Batıdaki gelişmiş ülkeleri etkisi altına aldığı, ölümlerin gelişmiş ülkelerde daha yüksek oranda seyrettiği ve ekonomik etkilerinin de zengin Batıda, Doğudan çok daha fazla olacağı şimdiden anlaşılmıştır.

Tablo 1. GSMH açısından Dünyanın ilk 10 Ülkesi (Trilyon Dolar) (2019)

Sıra	Ülke	GSYH (Nominal)	GSY (Satın alma gücü)
1	ABD	21.44	21.44
2	Çin	14.14	27.31
3	Japonya	5.15	5.75
4	Almanya	3.86	4.44
5	Hindistan	2.94	10.51
6	İngiltere	2.83	3.04
7	Fransa	2.71	2.96
8	İtalya	1.99	2.40
9	Brezilya	1.85	3.37
10	Kanada	1.73	1.84

Çin, nominal hesaplamalara göre GSYİH’de ABD den sonra ikinci sırada gelirirken satın alma gücüne göre dünyanın en büyük ekonomisi ve yine nüfus yönünden dünyanın en kalabalık ülkesi olarak yer almaktadır. Tablo 2’de görüleceği GSYİH’ye göre her ne kadar Japonya daha önde bulunmasına rağmen ABD’nin toplam miktar olarak borcu GSYİH’den fazladır ve dünyanın en borçlu ülkesi konumundadır. Burada anlaşılıyor ki ABD ürettiğinden çok daha fazla tüketen bir ekonomi konumundadır.

IMF tarafından açıklanan verilere göre dünyanın en borçlu ülkeler listesinde Japonya birinci olarak yer alırken Avrupa’dan Yunanistan, Portekiz, İspanya ve İngiltere’nin borçlarının GSYİH’ye oranları yüksek olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca İslam ülkelerinden Mısır en borçlu İslam ülkesi olarak listede yer alırken, dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD’nin ürettiğinden fazla borcu bulunması dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

2019 yıl sonu itibariyle dünyanın en büyük ekonomisi cari fiyatlara göre 21,4 trilyon dolar ile ABD, buna karşılık 14,4 trilyon dolar ile ikinci Çin iken satın alma gücüne göre 27,3 trilyon dolar ile Çin birinci, 21,4 trilyon dolar ile ABD ikinci sırada yer almaktadır.

Dünya gayri safi milli üretimi nominal cari fiyatlara göre 84 trilyon dolar iken ülkelerin toplam borcu 255 trilyon dolar civarındadır. Diğer taraftan reel ekonominin karşısında parasal ve finansal alan bunun on katı kadar daha fazla bir miktara ulaşmış durumdadır. Günümüz dünya ekonomisinin en önemli sorunu borçlanarak ve karşılıksız para basarak ürettiğinden fazla tüketmek ve harcamak noktasındaki anlayış ve uygulama olduğunu belirtmek gerekir.

Tablo 2. Dünyanın En Borçlu Ülkeleri (2019)

Sıra	Ülke	Ülke Borcunun GSYİH'ye oranı
1.	Japonya	237.54%
2.	Yunanistan	174.15%
3.	İtalya	133.43%
4.	Portekiz	119.46%
5.	ABD	106.70%
6.	İspanya	95.96%
7.	Brezilya	90.36%
8.	Kanada	88.01%
9.	Mısır	86.93%
10.	İngiltere	85.67%

Bu verilere göre dünyanın en borçlu ülkeleri günümüzdeki en gelişmiş ülkeleridir. Gayrisafi yurt içi üretime göre en borçlu ülke Japonya'dır. Bunun yanında dış borcu en yüksek ülke ABD'dir. Ondan sonra dış borcu en yüksek olan ülkeler Avrupa'nın İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya gibi gelişmiş dünyanın ilk on büyük ekonomilerinde yer alan ülkelerdir. Bu verilere göre anlaşılıyor ki günümüz dünya ekonomisinin en büyük ülkeleri ürettiğinden fazla tüketen ve bunu borçlanarak gerçekleştiren ülkelerdir. Bu sürdürülemez bir durumdur. Bundan dolayıdır ki insan, toplum ve çevre ile barışık yeni ve sürdürülebilir bir iktisat anlayışına ve tasavvuruna ihtiyaç vardır.

Yukarıdaki tablolardan da görüldüğü gibi Avrupa'nın önemli ekonomileri borç krizi içindedir. Ayrıca İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması sürecinin ortaya çıkardığı belirsizlik COVID-19 küresel salgını ile birlikte ekonomideki belirsizlikleri derinleştirecek görünmektedir.

Sağlık ve sigorta sektörünün önümüzdeki dönem yıldızı parlayacaktır. Bilişim teknolojileri, e-ticaret, video ve telekonferans hizmetleri gibi internet ağlarını kullanan sektörlerin geleceği iyi görünmektedir. Kargo ve lojistik sektöründe olumlu gelişmeler beklenmektedir. Hava ulaşımı ve turizm sektörünün toparlanması ise zaman alacaktır. Petrol, inşaat ve mimarlık sektörlerinde ise durğunluk küresel salgın sonrasında bir dönem devam edecektir.

Tablo 3. 2030'da Dünyanın İlk 10 Ekonomisi (Satın alma gücüne göre tahmin)

Sıra	Ülke	2030 GSYİH (trilyon dolar)
1	Çin	64.2
2	Hindistan	46.3
3	ABD	31.0
4	Endonezya	10.1
5	Türkiye	9.1
6	Brezilya	8.6
7	Mısır	8.2
8	Rusya	7.9
9	Japonya	7.2
10	Almanya	6.9

Türkiye İçin Yeni Dönemde Fırsatlar

İçinde bulunduğumuz COVID-19 salgın sürecinin ekonomiye etkilerini her ülke yakından hissetmektedir. Önümüzdeki günlerde diğer ülkeler gibi Türkiye'de daha yoğun olarak bu etkiyi daha derinden hissedecektir. Ancak her kriz aynı zamanda bir fırsattır. Bu çerçevede yaklaşıldığında Türkiye'nin alınacak tedbirler ve devreye sokulacak bazı önlemlerle bu krizden en az hasarla çıkma hatta krizi belli ölçüde avantaja çevirme imkânı da olabilecektir.

COVID-19 süreciyle birlikte tedarik merkezlerinin ve bu merkezlerin yakın olmasının öneminin bir kez daha ortaya çıkmıştır. Avrupa ve ABD daha önce birçok ürünün üretimini Çin'de gerçekleştirmekteydi. Bu noktada hem tedarik ve hem de üretim açısından Avrupa ve ABD'li firmaların Çin'in yerine Türkiye'yi seçmesi ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla bu noktada hem özel sektörün ve hem de kamunun hızlı bir şekilde davranıp hangi alanlarda bu imkânların olduğu tespit edilip hızlıca adımların atılmasıyla Türkiye önemli bir avantaj yakalayabilecektir. Türkiye'nin bu süreçte özellikle Avrupa açısından ortaya çıkan işgücü maliyetlerine bağlı üretim imkânları ile tedarik, lojistik ve ulaşım avantajlarını mutlaka kullanması gerekmektedir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla kara, deniz, hava ve demir yolu açısından sahip olduğu altyapıyı bu noktada iyi değerlendirebilirse Çin'i terk eden birçok üretim firması için önemli bir tercih noktası olacak ve başta belli sektörlerdeki üretim ve istihdam genişlemesi olmak üzere lojistik, tedarik ve ulaşım açısından önemli imkânlar ortaya çıkmış olacaktır.

Avrupa'nın özellikle tekstil, hazır giyim ve deri sektöründe, Çin ve Uzak Doğu ülkelerine pamuk bağımlılığının en düşük olduğu alanlarda, Türkiye'ye yönelmesinin ciddi kâr avantajı sağlayabilir. Bu noktada özellikle küçük ve orta boy işletmelerin katma değeri yüksek ürünlere yönelik geçekleştirecekleri üretim

sonrasında Avrupa'ya yapılabilecek ihracat ile hem istihdam hem de dış ticaret açığının giderilmesinde önemli bir katkı sunacaktır. Türkiye uzun vadeli ekonomik hedefleri bağlamında tüm ekonomik alanlarda özellikle rekabet üstünlüğü olan sektörlerde kamu-özel işbirliği içinde koordineli bir yaklaşımla gerekli tedbirleri alıp uygun politikaları devreye alabilirse önemli avantajlar yakalayabilecektir. Ancak bilinmelidir ki Türkiye'den hem bölgesel ve hem de küresel ölçekte bundan fazlası beklenmektedir. Başta yakın coğrafyasında karşılaşılacak ve yaşanan krizler olmak üzere bölgesel ve küresel ölçekteki yakıcı sorunlara gönülden çözüm bulmak için en çok gayret gösteren ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Bu süreç paylaşma, dayanışma ve yardımlaşmayı da yeniden gündeme getirmiştir. Türkiye başta ABD olmak üzere dünyanın birçok ülkesine COVID-19 salgını sürecinde tıbbî malzeme ve sağlık yardımı yapmış ve tarihe not düşürmüştür. Bu destek ve yardımlar yarımın Türkiye'sinde birçok olumlu gelişme için vesile teşkil edecektir.

COVID-19 süreci faizsiz finansın ve altın gibi değerli ve güvenilir ürünlere olan yatırım taleplerini arttırmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu ve tarihsel tecrübesi İslami finans alanındaki birikimi ile COVID-19 süreciyle birlikte en güvenilir limanlardan biri durumuna gelmiştir. Osmanlı para vakıfları ve finans tecrübesinin günümüze aktarılmasıyla Türkiye bu alanda da öncü ülkelerden biri olabilecektir.

Tüm Dünya İçin Yeni Bir İktisadi Tasavvur ve Sistem

Ortaçağ'da tanrı merkezli sistem, veba salgının da etkisiyle tanrıyı hayatın dışına iten, "insan insanın kurdudur" diyen, insanı sadece kendi çıkarları peşinde koşan bir varlık anlamında "ekonomik adam" (*homoeconomicus*) olarak tanımlayan, kâinatı kontrol edilmesi gereken bir mekân olarak gören yeni bir iktisat ve medeniyet tasavvuruna dayalı bir sistemin inşa süreci başladı (Bulut, 2015). Avrupa merkezli bu sistem dünyanın diğer kıtalarını da etkisi altına almakla kalmadı aynı zamanda sömürgecilik faaliyetleri ile fiziksel olarak da tümüyle kontrolü altına aldı. Bu sistemin ilk merkezi gücü Hollanda, sonra İngiltere, nihayet ABD oldu.

Son yüzyılda insanlık iki dünya savaşıyla karşılaştı. Her iki savaşın galibi olarak ABD merkezli kurulan dünya ekonomik düzeninde ciddi krizlerle karşılaşıldı. Bu kriz 1970'lerden sonra hızlandı. Şu anda dünyadaki tüm ülkelerin toplam reel üretimi 84 Trilyon dolardır. Buna karşılık dünya ülkelerinin toplam borcu 250 trilyon dolardır. Dünyadaki finans ve para piyasalarının büyüklüğü reel mal ve hizmet piyasasına göre en az 10 katına ulaşmış durumdadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin öncülüğünde kurulan uluslararası sistem ve kurumlarla inşa edilen yeni kapitalist sistemin 2020'de geldiği nokta ciddi bir krizi haber vermektedir. Her ne kadar 1997 Asya krizi, 2008 ABD krizi, sonrasındaki Avrupa ülkelerindeki krizler tehlikeyi haber vermiş olsa da COVID-19 ile birlikte bu tehlike ciddi düzeye ulaşmıştır. 1970'lere kadar altına bağlı olarak basılabilen ABD dolarının petrol kriziyle birlikte altından bağımsız olarak basılması krizlerin en büyük sebebi olan finansal balonların temel sebeplerinden birisidir. Ayrıca sistemin merkezinde yer alan karar alıcıların tek başlarına karar vermeye başladıkları dönemden beri dünyadaki para ve

finans piyasaları ile mal ve hizmet piyasaları arasındaki denge günden güne bozulmaktadır. Bugün dünya ekonomisinin en önemli meselesi reel üretim ve finansal sektör arasındaki bağın kopmuş olması meseledir. Kişiler, firmalar ve devletler ürettiklerinden ve sahip olduklarından çok daha fazla borçlu durumdadırlar. Bu borcu karşılıksız basılan paralarla oluşturmuşlardır. Bundan sonra kapitalist sistem bu kişi, firma ve devletlere ucuz borçlanma yolu bulmak zorundadır. Bu sefer çözüm ise o kadar kolay görünmüyor. Bu yönüyle sistemde sürdürülemez bir durumla karşılaşmış durumdayız ve galiba sona yaklaşmış durumdayız. Onun için bu konvansiyonel modern ekonomik sistem yerine dengeli ve sürdürülebilir yeni bir iktisadi ve finansal sisteme ihtiyaç vardır.

Diğer taraftan doğa ve çevre, karalar ve denizler çevrilmiş ve insanlığı tehdit eden ciddi bir durumla karşı karşıyayız. Dünya üzerinde belli bölgelerde sürekli refah artışı söz konusu iken belli bölgelerde ise açlıktan ölen insanların sayısı her gün artmaktadır. Dünyadaki iktisadi dengesizlikler yanında çatışma ve savaşlara bağlı olarak her gün yüzlerce insan hayatı son bulmaktadır. Şu halde daha genel bir yaklaşımla meseleye bakıldığında iktisadi zihniyet ve hukuk düzeni sorunlu görünmektedir. Gücün ekonomisi ve hukuku belirleyici olmakta, dünya üzerinde sorunlar ve dengesizlikler günden güne artmaktadır. Bunun da ötesinde ahlaki sorunlar gündeme gelmektedir. Bütün bunların sonucunda insanın insana ve dünyadaki hâkim sisteme güvenmemesi en önemli sonuç olarak karşımıza çıkıyor. Bu noktada insanlığın yeni umudu merkezî batıdan doğuya kayması bir çıkış yolu olabilir mi? Ya da Çin veya Doğudan ümit beslenebilir mi? Öyle anlaşılıyor ki Çin de hâkim Batılı hâkim modern “*homoeconomicus*” paradigmasının izini süren bir kalkınma modelini izlemektedir. O zaman yeni bir yol ve yeni bir iktisat paradigmasına ihtiyaç olduğunda kuşku yoktur.

İnsanlığın bugün farklı coğrafya ve medeniyet havzalarındaki iktisat alanındaki birikime olan ihtiyacı düne göre çok daha önemli görülmektedir. Günümüz dünyasının her geçen gün artan ekonomik ve finansal sorunları herkesin malumdur. Yukarıda ifade edildiği üzere bugünün dünyasında tüketim kültürünü esas alan ve başta çevre, doğal kaynaklar ve insan olmak üzere her şeyi kontrolsüzce tüketen, hepsinden önemlisi değerleri harcayan bir iktisat anlayışı söz konusudur. Bir taraftan üretirken dengeyi gözetmeyen ve kaynakları aşırı ve dengesiz bir şekilde tüketen, adeta kendinde tüm varlıkları ve kaynakları dilediği gibi tasarruf edebilme hakkı gören bir “*homoeconomicus*”- “ekonomik adam” merkezli bir anlayış ve paradigmanın hakimiyeti söz konusu iken diğer taraftan ürettiğinden çok daha fazlasını tüketme hakkı gören bir tasavvur söz konusudur. Dünyanın en zengin ülkeleri en borçlu ülkeler durumuna gelmişlerdir. Bu anlayış ve süreç sürdürülemez bir ekonomik sistem doğurmuştur. Küresel salgın ise bu durumu iyice açığa çıkararak sanal zenginliğin bir virüs ile yok olabileceğini göstermiştir. İnsanlığın artık sürdürülmesi mümkün olmayan adaletsiz ekonomik sistemin merhametine bırakılmaması gerekmektedir.

Ekonomik ve finansal krizler, savaşlar, iç çatışmalar, sömürtü, siber saldırılar, açlık, işgaller, çevre kirliliği, sağlık sorunları, göçler, paylaşım ve bölüşüme

bağlı gelir dağılımı dengesizlikleri tüm dünyanın yeni bir iktisadi düşünce tasavvuruna ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bir tarafta giderek zenginleşen ülkeler, topluluklar, kişiler, diğer tarafta Afrika başta olmak üzere belli coğrafyalarda yaşayan milyonlarca insanın yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunlar, açlıktan ölen insanların sayısındaki artış adaletsiz gelir dağılımının en önemli göstergesidir. İç çatışmalar sonucu hayatını kaybeden ve yollara düşüp mülteci durumuna düşen milyonlarca insan ve bu insanlar ile ilgili en ufak sorumluluk almayan ve çaresiz insanları bir nevi ölüme mahkûm eden gelişmiş ülkelerin cebren dayatmış oldukları küresel nizamın değiştirilmesi gerektiği artık daha fazla kişi tarafından zikredilmeye başlanmıştır. Kısacası her gün vicdanlı yürekleri yakan gerçeklikler artmaktadır. Bütün bunlar, bir şeylerin yanlış gittiğinin ve “modern iktisat” anlayışı ve paradigmasının gözden geçirilmesi gerektiğini gözler önüne açıkça sermektedir. *Homoeconomicus*'un insana ve topluma dair öncelikleri, modern iktisat ve finans sistemlerinin dayandığı -varsa hukuki ve ahlaki- temellerinin yeni baştan oluşturulması zorunluluktur.

COVID-19 süreciyle birlikte tüm bireyler, kurumlar ve ülkeler bu gerçekliklerle bir kez daha yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Adeta bu COVID-19 küresel salgını süreci herkese ve her kesime “bu böyle gitmez” demiş ve yeni bir iktisat tasavvuru ile yeni bir iktisadi anlayış ve düzene ihtiyaç olduğunu göstermiştir.

Dünyadaki tüm bu olumsuz görünüşe rağmen ümitvar olmak için birçok neden vardır. Özellikle iktisat gibi alanlarda son zamanlarda hem doğuda ve hem de batıdaki bazı üniversitelerde ve belli başlı düşünce kuruluşlarında bu konularla ilgili araştırma ve tartışmalarda bir artıştan söz edilebilir. Vicdanlı iktisatçılar, ilim ve fikir insanları, düşünürler, sosyal bilimciler giderek araştırmalarını derinleştirmekte, makaleler yayınlamakta, kongrelerde bildiriler sunmakta ve bu konularla ilgili görüşlerini daha yüksek sesle ifade etmektedirler.

Bütün bu modern iktisat ve finans alanında “yeni arayış ve anlayışlar” konusundaki çabalara rağmen bu sesin tam anlamıyla etkili ve yetkili kişiler, merkezler ve güçler tarafından duyulduğunu söylemek şimdilik mümkün değildir. Fakat son dönemlerde konuya eğilen merkezlerin anlamlı çaba ve çağruları ümit vermektedir. Tabiatıyla dünyada omuzları üzerinde sorumlu bir baş taşıyan herkesin ve inkânlar dâhilinde her organizasyonun bu konuda görevi bulunmaktadır. Bu noktada hem Doğudan ve hem de Batıdan yükselen vicdanlı sesler dengeyi esas alan “sürdürülebilir bir iktisadi” kalkınma modelinde hemfikir durumundadırlar. Bu anlayış insan merkezli çevre ile barışık kaynakların dengeli bir anlayış içinde etkin kullanımını önemsemektedir. Dünyanın iktisadi ve finansal merkezinin Batıdan (ABD ve Avrupa) Doğuya (Çin) kayması ile de bu konudaki sorun çözülemeyecektir. Çünkü ABD yerine Çin'in öncülüğünü yaptığı kalkınma modelinin “sürdürülebilir kalkınma modelini” esas aldığı söylemek mümkün değildir. Bu noktada öncelikle İslam dünyasının başta sorumluluk mevkiinde bulunan mütefekkirleri, münevverleri, bilim adamları, kurumları ve üniversitelerine özellikle görev düştüğünde kuşku yoktur.

Öyle anlaşılıyor ki, başta İslam iktisat ve finansı alanındaki birikiminin anlatılması ve anlaşılması sadece ilam dünyasının değil tüm dünyanın içinde bulunduğu derin krizlerden kurtulması ve daha yaşanılır bir dünyanın kurulması için elzemdir. Bir yerlerden yola çıkılıp başlanabilmesi ve yeni bir iktisat ve finans anlayışının inşa edilebilmesi için modern ekonomik ve finansal anlayışın ortaya çıkışı ve tüm dünyayı etkisi altına alma serüveninin anlaşılmasının yanında İslam iktisat ve finans geleneğinde önemli bir yeri bulunan ve modern zamanların İslam dünyasında bu alandaki çağdaşı olan Osmanlı tecrübesinin keşfedilmesinin de ayrı bir önemi olduğu açıktır. Hiç şüphesiz bu mirasın ortaya konulması noktasındaki sorumluluk bağlamında Osmanlıların en önemli varisinin kimler olduğu konusu da çok açıktır. Osmanlı coğrafyası ve medeniyet havzasındaki birikim yanında tabiatıyla İslam coğrafyasının Doğu ve Batı Asya, Afrika ve Batı coğrafyasındaki tecrübe birikimlerinin önemini ayrıca vurgulamaya gerek yoktur. Burada tarihi tecrübenin ışığında çağımızın bilgi birikimini de esas alarak ahlak ve hukuk temelli “dengeli ve sürdürülebilir” bir yaklaşımla yeni bir iktisat paradigmasının inşasına ihtiyaç vardır.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

İktisat insan ve toplumun ihtiyaçları ile kaynakları arasındaki ilişkiyi inceleyen sosyal bir bilim dalıdır. Mikrodan makro analize geçildiğinde en önemli konu iktisadi büyüme ve gelişme konusudur. İktisadi gelişmede tek bir kalkınma modeli yoktur. Piyasa (Smith), nitelikli nüfus (Clark), kurumsal yaklaşım (Veblen, North), sömürü (Marks), modern büyüme teorileri (Solow) ile ekonomik gelişme ve farklılaşmalar açıklanmaya çalışılmıştır. Yeni iktisat paradigması ise toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet üretiminin temin edilmesini, en az kaynakla en çok üretimin nimet-külfet dengesi gözetilerek gerçekleştirilmesini esas almaktadır.

Sonuçta her toplum, kendi değerler sistemi, medeniyet tasavvuru, coğrafya ve tarihi gerçekliklerle bulunduğu ölçüde sahip olduğu emek, sermaye, doğal kaynaklar, müteşebbisler ve diğer kaynakları en etkin ve verimli bir biçimde herkesi oyuna “en etkin şekilde” (herkesin yaptığı işi en iyi şekilde yapması) davranacakları bir temelde üretime dönüştürebilecek bir oyun kurarak kendisine uyum bir ekonomik modeli hayata geçirilebilmesi temel amaçtır. Bunun ise yeni dönemde insan merkezli, hak, hukuk, ahlak ve temel medeniyet değerlerimiz esas alınarak gerçekleştirilmesi esastır. Türkiye’nin bu konuda genç nüfus, coğrafya, tarih, enerji koridoru gibi alanlarda avantajı bulunmaktadır.

Bütün bu avantajlar dikkate alınarak belli alanlarda ihtisaslaşma ile Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması gibi somut konuların yanında devlet-toplum kaynaşmasının sağlanması temelinde toplumun tüm kesimlerinin iktisadi kalkınma ve gelişme oyununa dâhil edilmesi gibi kurumsal olarak adımlar atmak gerekir. Bu birikim temelinde toplumun değerleri ve dünya görüşüne dayalı bir iktisadi kalkınma modelinin hayata geçirilmesi öncelikli konulardan biri olmalıdır.

Türkiye'nin en önemli avantajı genç nüfusudur. Bu nüfusun nitelikli hale getirilmesi en önemli amaç olmalıdır. Hem ahlak ve hem de mesleki profesyonel eğitim formasyonu anlamında iyi bir eğitim modeli bu açıdan gereklidir. Bu model ile 2050 yılında Avrupa'nın bu gün en büyük 5 ekonomik gücünün çalışan genç nüfusundan daha fazla bir çalışan genç nüfusa sahip olabilecek bir Türkiye'nin geleceği iktisadi anlamda çok parlak görünmektedir. En önemli mesele ise ahlak, hak, hukuk, diğerkâmlık, dengeli, tutarlı, üretken, nitelikli ve kaliteli bir gençliğin yetiştirilmesidir. Gelecekte Türkiye'nin belli alanlarda ihtisaslaşmayı da gerçekleştirerek Ar-Ge'ye dayalı çalışmaların yoğunlaştığı ve belli alanlarda ve sektörlerde öncü bir Türkiye'nin iktisadi altyapısının kurulması da şarttır. Yeni dönemde çağın tüm imkânlarını kullanarak nitelikli eğitim ile birlikte öncelikler temelinde iktisadi koordinasyon gerekmektedir.

COVID-19 birçok açıdan herkese her şeyi yeniden düşünmesi konusunda önemli bir fırsat sunmuştur. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte daha aktif bir konuma gelen mikroorganizmalar (virüs-mikrop) tarihin belli dönemlerinde salgına dönüşerek büyük nüfus kayıplarına yol açmış ve sonuçta önemli ekonomik ve sosyal değişimlere neden olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki tarih boyunca bazı medeniyet coğrafyaları, farkında olarak ya da olmadan hem kendini ve hem de dünyanın geri kalanını yok edecek, öldürücü güçlerini kendi elleriyle kendileri ortaya çıkarmaktadır. Tarihin belli dönemlerinde hayvanlarla temasın sonucunda ortaya çıkan hastalıklar belli dönemlerde ise insan denen varlığın sınır tanımaz ve had bilmezliği ile ilgili olarak ortaya çıkmış ve kendi kendine sonunu hazırlama sürecine yönelmiş benzetmektedir. Önceki dönemlerde daha yavaş ve daha geniş zamanlarda ülkeden ülkeye ve bölgeden bölgeye daha çok da ticaret ve denizyoluyla yayılan salgın hastalıklara karşı içinde bulunduğumuz 2020 yılının ilk aylarındaki bu süreçte Çin'de ortaya çıkan (COVID-19) mikrobu çok kısa bir zaman içinde hemen hemen bütün dünya ülkelerine ulaşmıştır. Yaşadığımız küreselleşme, hız ve hız çağında virüsler de aynı hızla bulaşabilmektedir. Tarihteki belli salgınlar büyük dönüşümlere ve önemli yapısal, ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere neden olmuşlardır. Bu COVID-19 ile birlikte yaşadığımız gezegende artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını herkes ifade etmektedir. Fakat aslında olan dönüşümün şafağında olan küresel sistem için sürecin hızlanmasından ibarettir.

Veba ve çiçek mikropları 1450-1750 yılları arasında merkantilist (ticaret kapitalizmi) dönemin ortaya çıkması ve Avrupa merkezli modern ulus devletlerin ortaya çıkmasında en belirleyici öğelerden oldular. 1750-1930 dönemindeki liberal anlayış temelinde piyasa mekanizması çerçevesindeki sanayi kapitalizminin şekillenmesi ve gelişmesinde diğer faktörler yanında mikropların da yine önemli etkisi oldu. 1930-1980 döneminde devletin gittikçe artan önemini gündeme getiren Keynesyen iktisat 1980'lerden itibaren devletin piyasadan çekilmesi ve özel sektörün daha etkin olacağı yeni klasik iktisat anlayışı hakim genel paradigma olarak 2020'lere kadar devam etti. Yeni dönemde devletin ekonomideki ağırlığı giderek artacak ve küreselleşme yerine daha içe kapanan milli yaklaşımlar öne çıkacaktır. Bunların yanında tarım ve gıda güvenliği gibi stratejik sektörler gittikçe daha fazla önemli hale gelecek. Sağlık alanında daha güçlü altyapılar ve daha nitelikli beyinlere ihtiyaç olacak. Diğer bazı sek-

törlerle birlikte eğitim ve araştırma sektöründeki en önemli yapısal değişim elektronik sistemle uzaktan eğitimin giderek önemi artacak ve fiziki yüz yüze eğitim ve araştırma yerine evden bilgisayar ortamda çalışma sistemleri ön plana geçecek. Para ve kredi piyasalarında önemli bir değişimin arifesinde bulunduğumuz söylenebilir. Lidyahıların Anadolu'da icat ettiği para ve modern Avrupalıların 16. yüzyıldan beri kurumsallaştırıp geliştirdiği banka ve finans sistemi yerini tamamen olmasa da önemli bir oranda dijital bir sisteme bırakacak gibi görünüyor.

Bu süreçle birlikte gündeme gelecek diğer bir olgu da yeni bir iktisadi büyüme ve kalkınma paradigması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çünkü modern dünyanın oluşturduğu hâkim iktisat paradigması fikri yeryüzündeki kaynakların sınırlı buna karşılık insanoğlunun ihtiyaçlarının sınırsızlığına dayanmaktadır. Oysa insanların ihtiyaçları sınırlı, arzu ve istekleri ise sınırsız olabilir. Bu anlayışla yola çıkan modern insan tükettikçe daha fazla haz ve zevke ve mutluluğa ulaştığını düşündü. Daha fazla tüketim daha fazla üretim, böylece kaynakların aşırı kullanımı ve çevrenin ve doğanın zedelenmesi, örselenmesi demek olur. Bu sorunlu iktisat paradigmasının sonucu olarak toprak, su ve hava kirlenmiş durumdadır. Karalar ve denizler çöpler ve sınai atıklarla dolmuş vaziyettedir. Yeryüzünde terör ve aklıktan ölen milyonlarca insana her gün bir yenisi daha eklenmektedir. COVID-19 ile bu sürecin daha çok sorgulanmaya başlanacağı aşikâr bir durumdur. Bundan sonra daha paylaşımcı, kuşatıcı, dayanışmacı ve daha dengeli “sürdürülebilir bir kalkınma” modeline ihtiyaç vardır. Bu noktada tüm toplum kesimlerini kuşatan bir anlayışa dayalı olarak paylaşma, yardımlaşma ve dayanışmayı esas alan bir yaklaşımla sadece insanı ve insanlığı değil, bütün canlı ve cansız varlıklarıyla tabiatın esirgenmesini, korunmasını; herkesin ve her şeyin iyiliğini istemeyi gerekli kılan bir iktisat anlayışı şekillenmelidir. COVID-19 salgın sürecinin ortaya koyduğu gerçek; merhamet, adalet ve ahlak anlayışı içinde tüm insanlığın iyiliğini isteme, hayvanlar ve bitkiler alemine (flora ve faunayı) emanet anlayışıyla yaklaşıp ekolojik çevre ve doğayı özenle korumaya dayalı dengeli ve “sürdürülebilir” bir iktisadi ve sosyal kalkınma modelini hayata geçirme zarureti tüm sorunlu birey, kurum ve ülkelere en öncelikli önceliği durumuna gelmiştir.

Kaynakça

- Bulut, M. (2013). Türkiye'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 53-62.
- Bulut, M. (2015). Ahlak ve İktisat. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 105-123.
- Clark, J. B. (1908). *The distribution of wealth: a theory of wages, interest and profits*. Macmillan.
- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of economic perspectives*, 5(1), 97-112.
- Smith, A. (2010). *The Wealth of Nations: An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations*. Harriman House Limited.
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function. *The review of Economics and Statistics*, 39(3) 312-320.
- Şeker, M., Özer, A., Tosun, Z., Korkut, C. & Doğrul, M. (2020). COVID-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34.
- Veblen, T. (2005). *The theory of the leisure class: An economic study of institutions*. Aakar Books.